

*Siostrze Michaeli Rak
oraz Wspólnocie Hospicjum
bł. księdza Michała Sopočki w Wilnie,
którym zawdzięczam
najważniejszą lekcję miłosierdzia*

**Miłosierdzie
w prawie karnym
jako zagadnienie
współczesnej
filozofii prawa**

– Niepojęta jest dla mnie, królu, mowa twoja. Zali może miłosierdzie stać obok sprawiedliwości? Gdyż Prawo, którego uczono mnie od dziecka, powiada, że oko za oko, ząb za ząb, głowa za głowę, a nie wolno zostawić krzywdy bez pomsty i to jest sprawiedliwość.

Zofia Kossak, *Przymierze*

Mimo istnienia prawa działa miłosierdzie, otwierając bramy sprawiedliwości pozaustawowej. Albowiem wszystkie normy przez ludzi ustanowione przynoszą skutki ułomne i niesprawiedliwe.

Karl Jaspers, *Problem winy. O politycznej odpowiedzialności Niemiec*

Wydaje mi się, że między mieszaniem miłości ze sprawiedliwością oraz czystą ich dychotomią istnieje trzecia, trudna do zbadania droga, na której napięcie między dwoma różnymi, a niekiedy przeciwnymi wymaganiami, będzie mogło być okazją do odkrycia odpowiedzialnych sposobów zachowania. [...] Powiem nawet, że uporczywe wcielanie, krok po kroku, jakiegoś dodatkowego stopnia współczucia i wspańałości do naszych kodeksów – kodeksu karnego i kodeksu sprawiedliwości społecznej – stanowi całkowicie rozsądne zadanie, jakkolwiek trudne i trwające bez końca.

Paul Ricoeur, *Miłość i sprawiedliwość*

Każdy system sprawiedliwości powinien pamiętać o swojej niedoskonałości i wyciągnąć z niej wniosek, że niedoskonała sprawiedliwość bez miłosierdzia nie jest sprawiedliwością.

Chaim Perelman, *O sprawiedliwości*

Tomasz Snarski

**Miłosierdzie
w prawie karnym
jako zagadnienie
współczesnej
filozofii prawa**

Studium wybranych problemów

Stan prawny: 15 sierpnia 2025 r.

Recenzenci

Prof. dr hab. Magdalena Budyn-Kulik

Dr hab. Grzegorz Maroń, prof. UR

Redakcja

Joanna Kamień

Korekta techniczna

Katarzyna Ambroziak

Tłumaczenie streszczenia na angielski

David Malcolm

Projekt okładki i stron tytułowych

Kaja Mucha-Król

Na okładce

Ramon Martí i Alsina, *The Criminal. The Mark of the Crime*, 1866, olej na płótnie,
Museu Nacional d'Art de Catalunya (Wikimedia Commons, domena publiczna)

Projekt typograficzny, skład i łamanie

Łukasz Gwizdała

Publikacja dofinansowana przez:

Prorektora Uniwersytetu Gdańskiego ds. Badań Naukowych
w ramach Programu Rozwoju Humanistyki Gdańskiej,
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego,
Pomorską Izbę Adwokacką w Gdańsku

© Copyright by Uniwersytet Gdański, 2026

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Tomasz Snarski, 2026

ISBN 978-83-8206-754-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot

tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206

e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl

wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa

Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego

ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot

tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wstęp	11
Rozdział 1	
Co to jest miłosierdzie?	45
1.1. O znaczeniu i wartości miłosierdzia	45
1.1.1. Uwagi wprowadzające	45
1.1.2. Od dobroczynności i współczucia do miłości. Definicje miłosierdzia oraz problem polisemiczności pojęcia	48
1.1.3. Semantyka miłosierdzia	61
1.1.4. Między <i>hesed</i> i <i>rahamim</i> a <i>eleos</i> i <i>caritas</i> . Znaczenie i wartość miłosierdzia w perspektywie religijnej, w tym biblijnej	65
1.2. Miłosierdzie jako koncepcja filozoficzna	79
1.2.1. Filozoficzne konteksty miłosierdzia	79
1.2.2. Personalistyczna koncepcja chrześcijańskiego miłosierdzia. Między miłosierdziem a sprawiedliwością i godnością	87
1.2.3. Studia nad koncepcjami miłosierdzia jako próba rozwiązania problemu polisemiczności pojęcia	109
Rozdział 2	
Problematyka miłosierdzia w prawie karnym	
w ujęciu współczesnej filozofii prawa	113
2.1. Wybrane stanowiska, spory, koncepcje	113
2.1.1. Uwagi wprowadzające	113
2.1.2. Spory o znaczenie miłosierdzia w systemie prawa karnego	128
2.1.3. Miłosierdzie jako pojęcie redundancyjne w filozofii prawa karnego? Kilka uwag o relacji słuszności i miłosierdzia	149
2.1.4. Koncepcje aprobowujące miłosierdzie w prawie karnym	157
2.1.4.1. Sprawiedliwość miłosierdzia i współbycie jako fundament etyczny prawa karnego (Linda Ross Meyer)	158
2.1.4.2. Miłosierdzie jako <i>clementia</i> . Sędziowska łagodność i narracyjno-medyczna perspektywa sprawiedliwości karnej (Martha C. Nussbaum)	171
2.1.4.3. Krytyczne miłosierdzie w systemie prawa karnego (Kristen Bell)	202
2.1.4.4. Miłosierdzie jako wartość retributywnego systemu prawa karnego (Eric L. Muller)	206

2.1.4.5. Strategia na rzecz miłosierdzia w prawie karnym – miłosierdzie jako wartość legislacji karnoprawnej (Robert L. Misner)	210
2.1.5. Potencjał filozoficznoprawny personalistycznej koncepcji chrześcijańskiego miłosierdzia	217
2.1.5.1. O możliwości zastosowania personalistycznej koncepcji chrześcijańskiego miłosierdzia w filozofii prawa karnego	217
2.1.5.2. <i>Iustitia dulcore misericordiae temperata</i> jako zasada kościelnego prawa karnego. Studium przypadku integracji wartości sprawiedliwości i miłosierdzia w systemie normatywnym	227
2.1.6. Podobieństwa i różnice między koncepcjami aprobowanymi miłosierdzie i jego znaczenie dla prawa karnego – próba podsumowania	235
2.2. Wybrane zagadnienia współczesnej filozofii prawa karnego w kontekście miłosierdzia	239
2.2.1. Uwagi wprowadzające	239
2.2.2. Sprawiedliwość naprawcza	241
2.2.3. Komunikacyjne teorie kary	259
2.2.4. Sprawiedliwość transformacyjna	266
2.2.5. Przebaczenie w prawie karnym	273
2.2.6. Spory o godziwość kary śmierci	285
2.3. Miłosierdzie w prawie karnym a różnorodność perspektyw badawczych współczesnej filozofii prawa	290
2.3.1. Uwagi wprowadzające	290
2.3.2. Miłosierdzie <i>versus</i> sprawiedliwość karna jako <i>hard case</i>	291
2.3.3. Miłosierdzie w prawie karnym w ujęciu zewnętrznym estetyki prawa	306
2.3.4. Miłosierdzie w prawie karnym w ujęciu socjologicznej analizy decyzji sędziowskich w sprawach karnych	319
2.4. Znaczenie badań nad miłosierdziem we współczesnej filozofii prawa karnego – próba podsumowania	324
Rozdział 3	
Miłosierdzie jako wartość relewantna dla prawa karnego	329
3.1. Operacjonalizacja wartości miłosierdzia w systemie prawa karnego. Możliwości teoretyczne i konflikt paradygmatów aksjologicznych	329
3.2. Miłosierdzie jako wartość relewantna dla prawa karnego – propozycja definicji	341
3.3. Miłosierne prawo karne? Próba koncepcji aksjologicznej	343

Rozdział 4	
Miłosierdzie w polskim prawie karnym	351
4.1. Między filozofią a dogmatyką polskiego prawa karnego	351
4.1.1. Uwagi wprowadzające	351
4.1.2. Czy polskie prawo karne powinno być miłosierne?	354
4.2. Problematyka miłosierdzia	
wobec wybranych zagadnień polskiego prawa karnego	362
4.2.1. Kategoria miłosierdzia w polskiej nauce prawa karnego i orzecznictwie	362
4.2.2. Czy polskie prawo karne jest pozbawione miłosierdzia?	380
4.2.3. Miłosierdzie jako kryterium pozaprawne w sądowej wykładni polskiego prawa karnego	386
4.2.4. Wartość miłosierdzia a podstawowe założenia aksjologiczne polskiego prawa karnego	389
4.2.5. Sprawiedliwość a miłosierdzie w polskim prawie karnym	391
4.2.6. Humanizm i humanitaryzm polskiego prawa karnego a miłosierdzie	404
4.2.7. Wymiar reakcji karnej i jej łagodzenie a uwzględnienie wartości miłosierdzia w polskim prawie karnym	411
4.2.8. Związek abolicji, amnestii i ułaskawienia z wartością miłosierdzia	422
4.2.9. Możliwe związki treściowe aksjologii miłosierdzia z rozwiązaniami polskiego prawa karnego procesowego oraz wykonawczego	436
4.2.10. Aksjologia miłosierdzia wobec wybranych instytucji i rozwiązań obowiązującego polskiego prawa karnego – próba podsumowania	450
4.3. Aksjologia miłosierdzia a stanowienie polskiego prawa karnego	454
4.3.1. Miłosierdzie jako wartość prawotwórcza polskiego prawa karnego	454
4.3.2. Argumentacja z miłosierdzia jako źródło postulatów <i>de lege ferenda</i> w zakresie polskiego prawa karnego	461
Wnioski i perspektywy badawcze	469
Akty prawne	487
Inne dokumenty	489
Orzecznictwo	491
Literatura	493
Spis ilustracji	537
Summary. Mercy in Criminal Law As a Subject in Contemporary Legal Philosophy: A Study of Selected Issues	539

Wstęp

Uwagi ogólne, znaczenie podjętego tematu, główne problemy badawcze

W niniejszej pracy podjąłem próbę zbadania, najogólniej rzecz ujmując, zagadnienia miłosierdzia w prawie karnym z perspektywy współczesnej filozofii prawa. Problematyka ta nie doczekała się opracowania monograficznego w polskiej literaturze przedmiotu. Co więcej, Grzegorz Maroń wskazuje, że posługiwanie się odwołaniami do kategorii miłosierdzia w nauce i orzecznictwie prawa karnego na gruncie polskim jest zasadniczo powierzchowne, co w konsekwencji rodzi konieczność pogłębionej refleksji nad miłosierdziem i jego znaczeniem w prawie karnym, zarówno w wymiarze filozoficznoprawnym, jak i dogmatycznoprawnym¹. Z odmienną sytuacją mamy natomiast do czynienia w literaturze anglojęzycznej, w której problem wzajemnych relacji między prawem karnym a miłosierdziem stanowi utrwalone, a nawet wyraźnie wyodrębnione zagadnienie badawcze².

W związku z powyższym celowe jest podjęcie filozoficznoprawnej refleksji nad miłosierdziem w prawie karnym, która mogłaby ewokować debatę poświęconą karnoprawnym aspektom miłosierdzia, w tym zaproponowanie możliwych ram dyskursu na temat sporów związanych z pojęciem miłosierdzia w jego relacji zarówno do prawa karnego *in genere*, jak i jego zagadnień *in specie*. Tak określony

¹ G. Maroń, *Kategoria miłosierdzia w polskiej nauce prawa karnego i orzecznictwie*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 11, s. 5–37.

² Kristen Bell wymienia kilkadziesiąt prac z ostatnich lat w języku angielskim (zarówno książek, jak i artykułów) poświęconych różnym aspektom tego zagadnienia; zob. K. Bell, *Critical Mercy in Criminal Law*, „Law and Philosophy” 2023, vol. 42, issue 4, s. 353, przyp. 3. Lista ta, chociaż sporządzona w 2023 roku, nie jest jednak pełna. We współczesnej anglojęzycznej literaturze przedmiotu widać bowiem wyraźny renesans zainteresowania problematyką miłosierdzia i jego znaczeniem dla prawa karnego.

przedmiot badań ma na celu przede wszystkim analizę oraz recepcję³ różnych współczesnych stanowisk filozoficznoprawnych dotyczących miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego. Warto zarazem dodać, że relacja między miłosierdziem a problematyką karnoprawną nie wyczerpuje całości problematyki prawnej relewantności miłosierdzia⁴.

Istotne jest oczywiście osadzenie podjętej tematyki w aspekcie szerszej refleksji odnoszącej się do miłosierdzia, w tym jego współczesnego rozumienia⁵. W tym zakresie próba ustaleń definicyjnych oraz przegląd znaczeń, ujęć i koncepcji miłosierdzia jawią się jako konieczny wstęp do właściwych rozważań filozoficznoprawnych. Jednakże trzeba wyraźnie podkreślić, że celem niniejszej pracy nie jest rozstrzygnięcie trwających od lat w filozofii, w tym filozofii prawa karnego, sporów o znaczenie pojęcia miłosierdzia i jego rozmaite interpretacje, lecz raczej ich krytyczna ocena, połączona z próbą sformułowania własnego stanowiska.

W ramach tak zakreślonej problematyki można wstępnie sformułować następujące pytania: W jaki sposób miłosierdzie może być kategorią relewantną dla prawa karnego? Czy w szeroko pojętym prawie karnym jest miejsce dla miłosierdzia, czy też jego wartość można określić jako redundancyjną zarówno z punktu widzenia paradygmatów współczesnego prawa karnego, jak i z uwagi na możliwe zastosowanie innych pojęć obecnych w dyskursie filozoficznoprawnym

³ Pojęcie recepcji w niniejszej pracy używane jest w swoistym znaczeniu filozoficznoprawnym, odmiennym zarówno od języka powszechnego, jak i od języka prawniczego w kontekście recepcji prawa obcego. Chodzi zatem nie tyle o bezkrytyczne przyjęcie założeń badanych koncepcji, ile o zapoznanie się z nimi, przeanalizowanie, a następnie uczynienie ich punktem odniesienia oraz refleksji dla prowadzonych rozważań, przy zbadaniu ich adekwatności, przystawalności i aplikowalności w nauce prawa karnego. Zarazem recepcję w niniejszej książce należy rozumieć nie tylko jako ich pozytywną ocenę, lecz także jako uwagi o charakterze polemicznym i krytycznym. Tak rozumiana recepcja stanowisk odnoszących się do miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego, formułowanych we współczesnej filozofii prawa, ma też stanowić podstawę do zbudowania własnego stanowiska poświęconego tej problematyce. Na temat różnych możliwości rozumienia pojęcia „recepcja” w kontekście badań filozoficznych zob. M. Tyl, *Badania recepcji a problem tradycji w historii filozofii*, „Litteraria Copernicana” 2017, t. 24, nr 4, s. 173–181.

⁴ Zagadnienie prawnej relewantności miłosierdzia podejmowane jest nie tylko w zakresie ogólnych rozważań filozoficznoprawnych bądź też partykularnie w odniesieniu do prawa karnego, lecz pojawia się także, chociaż nieczęsto, w opracowaniach dotyczących różnych gałęzi i dziedzin prawa. Zob. np. M. Langer, *Kilka uwag na temat charakteru i statusu miłosierdzia w nauce prawa finansowego* [w:] *Miłosierdzie. Próba spojrzenia interdyscyplinarnego*, red. P. Sawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 260–271.

⁵ Podobne założenie przyjęto w zbiorowej publikacji pt. *Merciful Judgments and Contemporary Society. Legal Problems, Legal Possibilities*, gdzie jako dominujące zagadnienie badawcze określono problematyczność pojęcia miłosierdzia dla prawa; zob. A. Sarat, *When Can or Should Legal Judgment Be Merciful? An Introduction* [w:] *Merciful Judgments and Contemporary Society. Legal Problems, Legal Possibilities*, ed. A. Sarat, Cambridge University Press, Cambridge–New York–Melbourne 2012, s. 2.

i dogmatycznym, np. słuszności? Czy prawo karne powinno być miłosierne i co miałoby to znaczyć? Czy też raczej należy dążyć do ścisłego odgraniczenia wartości miłosierdzia i wartości prawa karnego, szczególnie zaś sprawiedliwości karnej, biorąc pod uwagę systemowy charakter prawa karnego, w tym jego spójność aksjologiczną?

Zarazem postaram się, realizując postulat praktyczności rozważań filozoficznoprawnych, poszukiwać też odpowiedzi na pytania, które dotyczą polskiego prawa karnego. Czy można pogodzić wartość miłosierdzia z rozwiązaniami, instytucjami, zasadami, wartościami obowiązującego w Polsce systemu prawa karnego? Czy w obowiązującym systemie polskiego prawa karnego można zrekonstruować jakąkolwiek aksjologię miłosierdzia? Jakie postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda* można sformułować przy wykorzystaniu współczesnych koncepcji miłosierdzia wypracowanych na gruncie filozofii społecznej, w tym filozofii prawa karnego? Jaka może być epistemiczna wartość rozważań filozoficznoprawnych poświęconych miłosierdziu dla dyskusji nad polskim prawem karnym oraz jego paradygmatami i wartościami, w tym nad sprawiedliwością karną?⁶

Uwzględniając, iż dany podmiot odczytuje wartości w sposób niepełny i aspektowy (problem fragmentaryczności oglądu wartości), można przyjąć, że dla zrozumienia danej wartości konieczne jest zestawienie jej z innymi wartościami, np. sprawiedliwości z miłosierdziem⁷. Zatem podjęcie tytułowej tematyki wydaje się uzasadnione także tym, że próba zrozumienia wartości miłosierdzia w prawie karnym pozwala lepiej zrozumieć, a w konsekwencji poznać wartość sprawiedliwości karnej. Alicja Grześkowiak i Igor Zgoliński stwierdzają, że: „Nauka pozwala społeczeństwu osiągnąć dwie zasadnicze korzyści poznawcze. Pierwsza z nich sprowadza się do odkrywania rzeczy nowych, natomiast druga zmierza do bardziej efektywnego, lepszego poznania dotychczasowej wiedzy”⁸. Sądzę, że tematyka miłosierdzia w prawie karnym z jednej strony jest „odkrywaniem rzeczy nowych”, z drugiej umożliwia zgłębienie istoty sprawiedliwości karnej. Tym samym, w tak zarysowanej perspektywie badawczej, podejmując temat niszowy,

⁶ Jadwiga Królikowska oraz Jarosław Utrat-Milecki słusznie podkreślają, że: „Temat sprawiedliwości analizuje się w relacji do takich zagadnień, jak równość wobec prawa, dyskryminacja, miłosierdzie, dobro indywidualne, dobro zbiorowe, zaspokojenie potrzeb człowieka na tle kwestii korzystania z praw i wypełniania obowiązków” – J. Królikowska, J. Utrat-Milecki, *Sprawiedliwość w sędziowskim wymiarze kary*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017, t. 43, nr 3762, s. 282.

⁷ M. Wojewoda, *Pluralizm aksjologiczny i jego implikacje we współczesnej filozofii religii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010, s. 53. Na temat współczesnych ujęć filozofii wartości, w tym wieloznaczności pojęcia i teorii wartości, zob. K. Kalka, *Wartość w ujęciu realistycznym*, „Universitas Gedanensis” 2007, R. 19, nr 1–2(33–34), s. 7–17.

⁸ A. Grześkowiak, I. Zgoliński, *Wstęp* [w:] *Współczesna wizja kary kryminalnej*, red. A. Grześkowiak, I. Zgoliński, Instytut De Republica, Warszawa 2023, s. 7.

dociera się paradoksalnie do samego rdzenia filozofii prawa karnego, ponieważ pytając o znaczenie miłosierdzia dla prawa karnego, pyta się także, a może nawet przede wszystkim, o sprawiedliwość karną.

Aby podjąć próbę odpowiedzi na zadane wyżej pytania, trzeba w pierwszej kolejności spróbować ustalić, „czym jest miłosierdzie”, a może raczej – „jak rozumiemy miłosierdzie” i jakiej aksjologii (opisu wartości) miłosierdzia dostarcza nam współczesna filozofia, w tym filozofia prawa karnego. Jak słusznie stwierdza Anna Brożek: „Otóż są pewne istotne fragmenty ogólnej wizji świata, które nie są opisywane za pomocą żadnej »kanonicznej« dyscypliny naukowej: mam tu na myśli domenę aksjologii. Ani prawoznawstwo, ani teoria sztuki nie stanowią podstaw dla normatywnej aksjologii (inaczej jest z metaaksjologią)”⁹.

Jednocześnie, ze względu na dominujące nastawienie badawcze w postrzeganiu problematyki miłosierdzia w prawie karnym, można w moim przekonaniu wyróżnić następujące obszary zagadnień, które, chociaż odrębne, pozostają jednak ze sobą powiązane:

- 1) Teoretyczne ujęcie miłosierdzia w prawie karnym – chodzi o kwestię odpowiedzi na pytanie, czym jest miłosierdzie, także w aspekcie karnoprawnym. Niejednokrotnie odpowiedź na nie wiąże się z określoną koncepcją (filozoficzną, etyczną, filozoficznoprawną), a zarazem wynika zazwyczaj z określonego (najczęściej apriorycznie przyjętego) systemu wartości.
- 2) Miłosierdzie w prawie karnym w ujęciu oceniająco-postulatywnym – dokonuje się wówczas oceny obowiązującego prawa z uwagi na kryterium miłosierdzia (wartości miłosierdzia, aksjologii miłosierdzia, koncepcji miłosierdzia etc.) i formułuje postulaty działalności normotwórczej w zakresie prawa karnego lub stosowania prawa karnego zgodnie z miłosierdziem. W tym zakresie można analizować, a także formułować rozmaite koncepcje czy teorie poświęcone związkom miłosierdzia z prawem karnym lub aprobatywnej ocenie miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego.
- 3) Miłosierdzie w prawie karnym z punktu widzenia tekstów prawnych – dominującą kwestią pozostaje ocena obowiązującego systemu prawnego (w tym prawa karnego) z uwagi na uwzględnienie miłosierdzia (pośrednio bądź bezpośrednio, np. za pośrednictwem zwrotów bliskoznacznych) w tekście prawnym. Poszukuje się odpowiedzi, czy konkretny system prawny posługuje się w ogóle terminem „miłosierdzie”, w tym czy zawiera odesłania do miłosierdzia. Ponadto, czy możliwa jest wykładnia obowiązującego tekstu prawnego uwzględniająca wartość miłosierdzia nawet

⁹ A. Brożek, *O pytaniach filozoficznych i ich rozstrzygalności*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 2009, t. 45, nr 1, s. 10.

wówczas, gdy nie posługuje się on terminem „miłosierdzie”? W szczególności pojawia się tutaj problem konfliktu wartości obowiązujących w ramach systemu prawnego z wartością miłosierdzia i pytanie, czy miłosierdzie może być uznane za wartość karnoprawną w sensie ścisłym.

- 4) Miłosierdzie w prawie karnym z perspektywy praktyki orzeczniczej (zarówno w systemach *common law*, jak i systemach prawa stanowionego) – istotne jest tu pytanie, czy miłosierdzie wpływa na praktykę orzeczniczą, w szczególności na wydawane wyroki sądów karnych. Zarazem może tu chodzić zarówno o badania nad orzecznictwem sądów karnych, jak i nad postawami sędziów karnych (z uwzględnieniem różnych narzędzi, w tym metod właściwych psychologii, socjologii czy etyce cnót)¹⁰.

W książce jako kluczową perspektywę badań poświęconych miłosierdziu w prawie karnym przyjmuję ujęcie oceniająco-postulatywne, traktujące wartość miłosierdzia jako źródło formułowanych w literaturze ocen i postulatów dotyczących prawa karnego, w tym przede wszystkim jego fundamentalnych wartości, a także bazujące na koncepcjach odnoszących się do miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego. Jednocześnie istotne będzie tu ujęcie teoretyczne, obejmujące poszukiwanie zarówno znaczenia miłosierdzia *in genere*, jak i miłosierdzia w prawie karnym. Ponadto, jako komplementarne dla rozważań filozoficznoprawnych dominujących w niniejszej pracy, podejmę studia nad miłosierdziem w prawie karnym z perspektywy polskiego prawa karnego materialnego (w przeważającej mierze), w tym badając zarówno teksty prawne, orzecznictwo, jak i poglądy doktryny.

W nawiązaniu do tak zakreślonych perspektyw i problemów badawczych sformułowałem sześć głównych hipotez. Po pierwsze, miłosierdzie w prawie karnym stanowi istotne zagadnienie sporne we współczesnej filozofii prawa, podejmowane zarówno w rozważaniach ogólnych, jak i w rozmaitych ujęciach problemowych, któremu zarazem – w mojej ocenie – zbyt małą uwagę poświęca współczesna nauka polskiego prawa karnego (i filozofia, i dogmatyka). Po drugie, wśród zróżnicowanych poglądów współczesnej filozofii prawa dotyczących miłosierdzia w prawie karnym można wyróżnić grupę koncepcji aprobujących miłosierdzie w prawie karnym¹¹, na podstawie których można sformułować nie tylko określoną

¹⁰ Przedstawiona klasyfikacja badań dotyczących miłosierdzia w prawie karnym jest wzorowana (z pewnymi modyfikacjami) na systematyce badań poświęconych słuszności w prawie, sformułowanej przez Jerzego Wróblewskiego; zob. J. Wróblewski, *Słuszność w systemie prawa polskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, R. 32, z. 1, s. 97–99.

¹¹ Należy zaznaczyć, że ze względów stylistycznych w książce używam zamiennie następujących sformułowań odnoszących się do wyodrębnionych przeze mnie koncepcji aprobujących miłosierdzie w prawie karnym: „koncepcje integrujące miłosierdzie z prawem karnym”, „koncepcje pozytywnie odnoszące się do znaczenia miłosierdzia dla prawa karnego”, „koncepcje afirmujące (integrujące) miłosierdzie ze sprawiedliwością karną”, „koncepcje afirmujące znaczenie miłosierdzia

aksjologię prawa karnego, ale także konkretne dezyderaty dotyczące stosowania i stanowienia¹² prawa karnego, uwzględniające wartość miłosierdzia. Po trzecie, możliwe jest sformułowanie koncepcji miłosiernego prawa karnego jako ogólnego stanowiska filozoficznoprawnego, pozytywnie wartościującego miłosierdzie w aspekcie karnoprawnym, chociaż jednocześnie wewnętrznie zróżnicowanego. Po czwarte, filozoficznoprawną refleksję poświęconą miłosierdziu w prawie karnym należy przyswoić i poddać krytyce, co pozwoli na wykorzystanie jej ustaleń w badaniach dotyczących konkretnego, np. polskiego, systemu prawa karnego materialnego, w tym jego aksjologii. Po piąte, możliwa jest racjonalna integracja wartości miłosierdzia z aksjologią obowiązującego polskiego prawa karnego. Po szóste, we współczesnej filozofii prawa można wyodrębnić jurysprudencję miłosierdzia, której zasadniczym przedmiotem pozostają badania nad prawnymi i prawniczymi aspektami miłosierdzia.

Nie bez przyczyny przed właściwymi rozważaniami przytoczyłem kilka cytatów obrazujących problematyczność miłosierdzia w powiązaniu z ideą prawa i istotnymi dlań pojęciami filozoficznoprawnymi. W pierwszej kolejności warto odwołać się do fragmentu powieści Zofii Kossak, opowiadającej o losie Abrahama i jego stopniowym dojrzewaniu do przymierza z Bogiem (w tym o związanej z tym transformacji sposobu jego myślenia o prawie i sprawiedliwości, również jako przywódcy sprawującego władzę sądenia nad swoim ludem). Idealnie oddaje on bowiem wątpliwości, które mogą się nasunąć czytelnikowi sięgającemu po moją książkę¹³. W jaki sposób miłosierdzie miałoby być istotną wartością dla prawa karnego, którego rdzeniem jest przecież sprawiedliwość? A jednak to, co *prima facie* wydaje się wręcz niedorzeczne, po głębszej refleksji i wnikliwych studiach może okazać się uzasadnione, a przynajmniej poddające się racjonalnej dyskusji.

dla systemu sprawiedliwości karnej”, „koncepte aprobuujące znaczenie miłosierdzia dla prawa karnego formułowane we współczesnej filozofii”, „koncepte pozytywnie oceniające znaczenie miłosierdzia dla prawa karnego”, „koncepte afirmatywne wobec miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego”, „koncepte afirmujące wartość miłosierdzia dla prawa karnego”, a także innych podobnych określeń.

¹² W niniejszej książce pojęcie stanowienia prawa stosuję zasadniczo zamiennie z pojęciem tworzenia prawa (adekwatnie do kontekstu odpowiedniego fragmentu rozważań). Należy jednak pamiętać o odrębności tychże pojęć, w szczególności o tym, że pojęcie „tworzenie prawa” obejmuje znacznie szerszy zakres od jego stanowienia (które w kulturze prawa stanowionego jest dominującym sposobem działalności prawotwórczej); zob. A. Korybski, L. Leszczyński, *Stanowienie i stosowanie prawa. Elementy teorii*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 102–107; Z. Ziemiński, *Tworzenie a stanowienie i stosowanie prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1993, R. 55, z. 4, s. 43–50.

¹³ Przytoczenie cytatu z literatury pięknej wydaje się uzasadnione także tym, że niejednokrotnie badania nad miłosierdziem w prawie karnym są prowadzone z wykorzystaniem estetyki prawa, w tym kierunku prawo i literatura, o czym będzie mowa w dalszej części książki.

Czy w kontekście problematyki prawnokarnej możemy odwołać się do przekonania Karla Jaspersa, zgodnie z którym „miłosierdzie otwiera bramy sprawiedliwości pozaustawowej”? Jakie znaczenie dla zrozumienia istoty sprawiedliwości karnej może mieć stwierdzenie Chaima Perelmana, zgodnie z którym „niedoskonała sprawiedliwość bez miłosierdzia nie jest sprawiedliwością”? Jednocześnie za tym, że refleksja nad miłosierdziem i jego znaczeniem dla prawa karnego może być przedsięwzięciem racjonalnym, przemawiają przywołane przeze mnie słowa Paula Ricoeura, który utrzymuje, że jest to zadanie nie tylko uzasadnione, ale i niezwykle trudne. Przy czym oczywiście należy pamiętać, że rozważania tegoż autora mają w przeważającej mierze charakter filozoficznoantropologiczny¹⁴, mogąc stanowić co najwyżej inspirację dla badań filozoficznoprawnych. W niniejszej pracy ważna będzie jednak dialektyczna egzegeza relacji między sprawiedliwością a miłosierdziem (obejmująca tak filiacje, jak opozycje).

O ile zagadnienia sprawiedliwości karnej, w tym te dotyczące jej rozumienia, pozostają klasycznym problemem badawczym współczesnej nauki, w tym filozofii prawa karnego, o tyle stawianie pytania o znaczenie miłosierdzia w prawie karnym wciąż zdaje się wymagać dodatkowego uzasadnienia, względnie wyjaśnienia. Tymczasem, jak słusznie stwierdza Filip Cieplý: „Zajęcie się problematyką łaski na gruncie teorii prawa karnego jest szczególnie zasadne z perspektywy sprawiedliwościowej racjonalizacji kary”¹⁵. Tym bardziej podjęcie znacznie szerszego zagadnienia, jakim jest miłosierdzie w prawie karnym, znajduje swe uzasadnienie z perspektywy sprawiedliwościowej racjonalizacji kary, ale i w ogóle z punktu widzenia szeroko rozumianych podstaw aksjologicznych prawa karnego. W książce przyjąłem bowiem, że badania nad problematyką miłosierdzia i jego relacji z prawem karnym jawią się jako potrzebne *in toto*, nie tylko w dyskusji nad zastanymi paradygmatami, ale także, a może nawet przede wszystkim, w formułowaniu propozycji nowych paradygmatów. Istotne będzie poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy i w jaki sposób prawo karne może i powinno realizować wartość miłosierdzia, zarówno w jego rozumieniu filozoficznoprawnym, jak i dogmatycznoprawnym.

Wiele i pięknie napisano do tej pory o sprawiedliwości w prawie karnym. Marian Cieślak w niezwykle obrazowy sposób podkreśla: „[...] prawo bez sprawiedliwości byłoby martwym wrakiem. Owszem, można sobie wyobrazić takie prawo: Byłby to zespół reguł technicznych obliczonych na zdyscyplinowanie

¹⁴ Zob. np. W.P. Glinkowski, *Miłość i sprawiedliwość, czyli o dialektyce egzegezy Paula Ricoeura*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL” 2016, R. 29, nr 3(115), s. 109–122.

¹⁵ F. Cieplý, *Sprawiedliwościowa racjonalizacja wymiaru kary kryminalnej wobec współczesnych tendencji polityki karnej w Polsce*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, s. 61–62.

społeczeństwa jako swoistą tresurę”¹⁶. Przekonanie to wyraża kluczowe, substancjalne znaczenie sprawiedliwości dla prawa karnego. Jak natomiast jest z miłosierdziem? Czy prawo karne bez miłosierdzia również byłoby (a może jest obecnie) „martwym wrakiem”? A może wręcz przeciwnie: to miłosierdzie, rozumiane jako przeciwieństwo sprawiedliwości, może prowadzić do korozji mechanizmu, jakim jest (winien być) system prawa karnego? A może trzeba, uwzględniając kategorię miłosierdzia, postawić na nowo (i zarazem po raz kolejny) pytanie o istotę sprawiedliwości karnej? Czy tylko sprawiedliwe w ujęciu retrybutywnym i stroniącym od miłosierdzia prawo karne przestaje „być martwym wrakiem”, czy też w pojęciu sprawiedliwości karnej immanentnie tkwi uwzględnienie miłosiernej postawy wobec sprawcy, dającej się uzgodnić z wymogami sprawiedliwości karnej obowiązującego prawa karnego? I co właściwie miałyby znaczyć owo uwzględnienie miłosierdzia w prawie karnym?

W filozofii udzielano różnych odpowiedzi na temat relacji miłosierdzia do sprawiedliwości, również w kontekście systemu prawnego. Na przykład K. Jaspers oceniał, że: „Mimo istnienia prawa działa miłosierdzie, otwierając bramy sprawiedliwości pozaustawowej. Albowiem wszelkie normy przez ludzi ustanowione przynoszą skutki ułomne i niesprawiedliwe”¹⁷. W gruncie rzeczy w tej ogólnej wypowiedzi miłosierdzie jawi się jako narzędzie uwzględnienia „sprawiedliwości pozaustawowej”, stanowiące remedium na niesprawiedliwość legitymizowaną tetycznie. Mamy tu paradoks, w którym miłosierdzie, przeciwstawione sprawiedliwości (ustawowej), staje się kluczowym elementem oddziaływania sprawiedliwości (pozaustawowej) na obowiązujący system prawny. Nieco podobne przekonanie wyrażają Austin Sarat oraz Nasser Hussain, którzy twierdzą, że: „Aby humanizować świat, w którym żyjemy, aby umożliwić ludziom rozwój i przetrwanie, prawo [identyfikowane ze sprawiedliwością – T.S.] potrzebuje towarzystwa innych cnót, takich jak miłosierdzie”¹⁸.

Interesujące będzie dla mnie jednak nie tylko owo zewnętrzne oddziaływanie miłosierdzia (rozumianego jako wartość czy cnota o charakterze pozaprawnym) na system prawa karnego, ale także zbadanie, na ile miłosierdzie może w ogóle być zasadą i wartością społeczną, w tym karnoprawną. Gustav Radbruch pisał:

¹⁶ M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, wyd. 2 popr. i uzupeł., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 127.

¹⁷ K. Jaspers, *Problem winy. O politycznej odpowiedzialności Niemiec*, tłum. J. Garewicz, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008, s. 52.

¹⁸ A. Sarat, N. Hussain, *Toward New Theoretical Perspectives on Forgiveness, Mercy, and Clemency: An Introduction* [w:] *Forgiveness, Mercy, and Clemency*, eds. A. Sarat, N. Hussain, Stanford University Press, Stanford, California 2007, s. 1. Wszystkie cytaty z oryginalnych tekstów w językach obcych zamieszczone w niniejszej pracy podaję we własnym tłumaczeniu, chyba że zaznaczono inaczej.

„Łaska nie jest li tylko łagodniejszą formą prawa, lecz promieniem światła, który ze świata wolnego od prawa przenika do jego domeny, ukazując jej wewnętrzny chłód i mrok. Podobnie jak cud przekracza prawa świata fizycznego, tak i łaska jest cudem, który działa wbrew normom świata prawnego. Mocą łaski wartości substancjalnie obce prawu, takie jak religijne miłosierdzie i moralna wartość tolerancji, stają nagle w samym środku tego świata. [...] Znaczenie łaski nie wyczerpuje się więc w tym, że – jak powiada Ihering – jest ona »zaworem bezpieczeństwa dla prawa«. Jest ona wymownym symbolem tego, że na tym świecie istnieją także wartości głębsze i wznioślejsze od tych, które przyświecają prawu”¹⁹. Autor słynnej formuły ustawowego bezprawia²⁰ ujmował prawo łaski jako coś zewnętrznego wobec prawa, a samo miłosierdzie uznawał za „substancjalnie obcą prawu” wartość. Co więcej, warto przytoczyć wyrażone przezeń przekonanie, zgodnie z którym: „Idea prawa nie może zaś być nic innego niż sprawiedliwość”²¹.

Czy znaczy to, że dla miłosierdzia, rozumianego czy to jako wartość pozaprawna, czy też wartość systemu prawnego, nie powinno być po prostu miejsca w prawie karnym i należy je *a priori* odrzucić z zakresu studiów współczesnej filozofii prawa, pozostawiając je filozofii społecznej, etyce albo np. teologii, bądź co najwyżej traktując jako peryferyjne zagadnienie współczesnej refleksji filozoficznoprawnej i dogmatycznej na gruncie nauki prawa karnego? Czy zatem w ogóle warto postulować szerszą obecność kategorii miłosierdzia w dyskursie teoretycznym, odnosząc ją np. do problematyki podziału wartości na „zewnętrzne” i „wewnętrzne” w stosowaniu prawa bądź podejmując rozważania dotyczące znaczenia kryteriów pozaprawnych w stosowaniu prawa karnego?²² Wreszcie, czy można na podstawie „argumentacji z miłosierdzia” formułować wnioski dogmatycznoprawne w zakresie obowiązującego prawa karnego, zarówno te o charakterze *de lege lata*, jak i *de lege ferenda*? Ponadto konieczne jest zbadanie, do czego właściwie odnoszą się referencje do kategorii miłosierdzia, obecne zarówno w nauce, jak i orzecznictwie prawa karnego.

W niniejszej pracy zamierzam zweryfikować przywołane wyżej stwierdzenie G. Radbrucha, że miłosierdzie jest „wartością substancjalnie obcą prawu”. Co więcej, we współczesnej filozofii prawa podejmowane są próby wykazania,

¹⁹ G. Radbruch, *Filozofia prawa*, tłum. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 188.

²⁰ Zob. J. Zajadło, *Formuła Radbrucha. Filozofia prawa na granicy pozytywizmu prawniczego i prawa natury*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001.

²¹ G. Radbruch, *Filozofia prawa...*, s. 37.

²² Szerzej o podziale wartości na „zewnętrzne” i „wewnętrzne” zob. J. Wróblewski, *Wartości a decyzja sądowa*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973, s. 47–51. Z kolei na temat znaczenia kryteriów pozaprawnych w stosowaniu prawa w ujęciu teoretycznym przede wszystkim zob. L. Leszczyński, *Kryteria pozaprawne w sądowej wykładni prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2022.

że miłosierdzie jest kategorią właściwą systemowi prawnemu, a także że może stanowić fundament zarówno prawa karnego, jak i sprawiedliwości karnej. Jednocześnie można uwzględnić sformułowane w literaturze wyodrębnienie „jurysprudencji miłosierdzia” jako przedmiotu badań²³. Robert Weisberg określa „jurysprudencję miłosierdzia” mianem paradoksu, gdyż w jego ocenie miłosierdzie może być zagadnieniem nauki prawa tylko wówczas, gdy da się je uzgodnić z określoną teorią prawa bądź też, gdy ma ono swoje źródło w jakiejś wewnętrznej (obowiązującej, będącej częścią danego systemu prawnego) zasadzie prawnej. Szczególnie fundamentalne w tym kontekście (np. w przypadkach ułaskawienia bądź złagodzenia odpowiedzialności karnej uwarunkowanych wartością miłosierdzia) pozostają pytania o to, czy miłosierdzie jest częścią sprawiedliwości, czy można je z nią pogodzić, czy też akt miłosierdzia pozostaje zewnętrzny wobec sprawiedliwości, w oddzielnej sferze, a nawet czy jest aktem niesprawiedliwości²⁴.

Linda Ross Meyer wyraża następujący pogląd: „Co [miłosierdzie – T.S.] [...] ma wspólnego z prawem, zapytacie? Dokładnie. Miłosierdzie wydaje się przeciwieństwem prawa. Prawo traktuje podobne przypadki podobnie i daje ludziom to, na co zasługują. Miłosierdzie wydaje się nierozsądnym wyjątkiem, aporetyczną czkawką w logicznej argumentacji, niezasłużonym i niesprawiedliwym darem. Nie mogłam jednak porzucić idei, że miłosierdzie należy do prawa, a nie jest jego odwróceniem lub zaprzeczeniem”²⁵. Autorka ta prezentuje zresztą jedną z najbardziej oryginalnych koncepcji miłosierdzia jako podstawy sprawiedliwości karnej, odwołując się przede wszystkim do filozofii Martina Heideggera i Emmanuela Levinasa oraz odrzucając kantowskie uzasadnienie retrybtywizmu karnego, do czego powrócę w dalszej części niniejszej pracy²⁶. Trzeba podkreślić, że zasadniczo

²³ R. Weisberg, *Apology, Legislation, and Mercy*, „North Carolina Law Review” 2004, vol. 82, no. 4, article 7, s. 1415.

²⁴ *Ibidem*. Zarazem warto pamiętać o toczących się w literaturze sporach na temat pojęcia „jurysprudencja”, w tym o jego odmiennym ujęciu, np. w dyskursie anglosaskim (skupiającym się zazwyczaj na orzecznictwie, nie zaś na prawodawstwie czy doktrynie prawniczej). Na potrzeby niniejszej pracy termin „jurysprudencja miłosierdzia” może być używany w szerszym niż na gruncie anglosaskim znaczeniu, odnosząc się do teorii i filozofii prawa czy prawoznawstwa. Na temat różnych znaczeń pojęcia „jurysprudencja” zob. np. H. Niemiec, *Filozofia prawa a teoria prawa i jurysprudencja*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1999, t. 9, z. 1, s. 67–78; R. Tokarczyk, *Zakresy przedmiotu „Historia myśli politycznej i prawnej” i przedmiotu „Jurysprudencja” oraz ich komparatystyka*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 2, s. 35–54; M. Soniewicka, *Integralność sędziego z perspektywy jurysprudencji cnót*, „Krytyka Prawa” 2021, t. 13, nr 3, s. 84.

²⁵ L.R. Meyer, *Suffering and Judging in the Princess and the Pea*, „Quinnipiac Law Review” 2012, vol. 30, s. 490.

²⁶ Zob. L.R. Meyer, *The Justice of Mercy*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2010. Warto również wspomnieć, że często to właśnie poglądy retrybtywistyczne wyrastające z kantowskiego rozumienia godności są podstawą do sprzeciwu wobec uwzględniania miłosierdzia w prawie